

ТЕРМИЗ ШАҲРИНИНГ СЎНГИ ЎРТА АСРЛАРДАГИ ХУНАРМАНДЧИЛИК ТАРИХИ

Бердиева Турсуной

<https://doi.org/10.5281/zenodo.13894017>

Аннотация. XVI асрда Термиз ва Чаганиён кулолчилик буюмларида темурийлар даври кулолчилик анъаналарининг кузатишимиз мумкин. Маҳсулотлар тоза ва соф тупроқдан сифатли қилиб ишланган, оқ, зангори ва мовий рангларда бўялган. Ўрганилаётган даврда идишларнинг бадиий технологик сифати ўзгариб, маҳсулотлар тўқ зангори рангга бўялган ва гириҳ ва ислими нақшлар билан безатилган.

Калит сўзлар: Сопол, ҳунарманчилик, ранглар, кузалар, Термиз, тагдон.

HISTORY OF PERFORMANCE OF THE CITY OF TERMIZ IN THE LAST MIDDLE CENTURIES

Abstract. In the 16th century, we can trace the pottery traditions of the Timurid era in the ceramics of Termiz and Chaganiyan. The products are made from pure and pure earth, painted in white, blue and blue colors. In the studied period, the artistic and technological quality of the dishes changed, the products were painted in dark blue color and decorated with ghiri and islimi patterns.

Key words: Ceramics, crafts, colors, observations, Termiz, tagdon.

ИСТОРИЯ ИСПОЛНЕНИЯ ГОРОДА ТЕРМИЗА В ПОСЛЕДНИЕ СРЕДНИЕ ВЕКА

Аннотация. В XVI веке мы можем наблюдать гончарные традиции периода Тимуридов в керамике Термеза и Чаганиана. Изделия изготовлены из чистой и чистой земли, окрашены в белый, синий и синий цвета. В изучаемый период изменилось художественное и технологическое качество блюд, изделия окрашивались в темно-синий цвет и украшались узорами гири и ислими.

Ключевые слова: Керамика, ремесла, цвета, наблюдения, Термез, тагдон.

КИРИШ

Сўнги ўрта асрлар Ўрта Осиёнинг йирик савдо ҳунармандчилик марказлари қаторидан ўрин олган Термиз шаҳрида ҳам ҳунармандчилик ўзига хос тараққиёт даражасига кўтарилди. Жумладан, кулолчилик Ўрта Осиёнинг барча шаҳар ва қишлоқларида кенг тараққий қилган соҳа эди. Кулол сўзи Хоразмдан ташқари бошқа ҳудудларда бир хил ишлатилсада, Хоразмда “кумбўзчи” деб аталиши (кумбўз-хумдон демакдир) сир эмас¹.

¹ Пещерева, 1954.стр.151

Ўрта Осиёнинг Самарқанд, Бухоро, Хива, Шахрисабз, Тошкент, Ғиждувон, Риштон каби кулолчилик марказлари қаторидан XVI-XVII асрларда Термиз шахри, кейинчалик XVIII аср бошларидан XIX асрнинг охиригача қадар Шеробод, Бойсун, Денов каби кулолчилик ва ҳунармандчилик марказлари воҳанинг етакчи шаҳарлари сифатида намоён бўлади.

XVI асрда Термиз ва Чағаниён кулолчилик буюмларида темурийлар даври кулолчилик анъаналарининг кузатишимиз мумкин. Маҳсулотлар тоза ва соз тупроқдан сифатли қилиб ишланган, оқ, зангори ва мовий рангларда бўялган. Ўрганилаётган даврда идишларнинг бадиий технологик сифати ўзгариб, маҳсулотлар тўқ зангори рангга бўялган ва гириҳ ва ислими нақшлар билан безатилган.

XVII-XVIII асрларда моддий тараққиётнинг кўзгуси ҳисобланган ҳунармандчилик маҳсулотларига бўлган талаб кескин камайиб кетди². Чунки Буюк ипак йўлининг инкирози туфайли халқаро савдо алоқалари издан чиқди. Ўрта Осиё халқаро савдода ўзининг трансконтинентал мавқеини йўқотди. Шунинг учун бу давр кулолчилигида ҳам маҳсулот сифати ўзгариб, маҳсулотлар тўқ зангори, кўк ва яшил ранглар билан безатиладиган бўлди.

Сўнгги ўрта асрлардаги Термиз кулолчилик маҳсулотларини қуйидаги ассортиментга бўлиб ўрганиш мумкин. Улар лаган, тавоқ, коса, нимкоса, шокоса, ликобча, пиёла, тоғора, тувак, чироқ, кўза, сархона, шамдон, туздон каби шаклларга бўлинади.

Идишлардан тоғора, тувак, кўза, чироқ, шамдон кабилар сиркори ва сирланмаган турларга бўлинади. Қуйида биз кулолчилик маҳсулотларининг турлари ва уларнинг типологияси ҳақида қиёсий илмий маълумотларга диққатимизни қаратамиз.

Тавоқ. Икки гуруҳга бўлинади. Биринчи, айлана шаклдаги тагдонли, ярим сферик деворли ва гардиши ташқи томонга енгилгина қайрилган идишлар киритилади.

Идишларнинг бу турининг ички томони тўлиқ ва ташқи томонининг юқори қисми сиркори, гардиши зангори ранг билан хошияланган. Гардишининг диаметри 32-38 см.ни, тагдони эса 11-14 см.ни ташкил этади.

Тавоқнинг иккинчи гуруҳига ярим сферик девордан ташқи томонга енгилгина қайрилган силлиқ гардишлар билан ажралиб турувчи идишлар киритилади. Сопол синиғи оч қизил рангга бўлиб, хумдонда сифатли пиширилганлигидан дарак беради. Уларнинг тагдони халқасимон бўлиб, ёйиқ шаклга эга. Тагдон баландлиги 1-1,2 см, эни – 1,6-3 см. ни ташкил этади. Идишнинг ички томони тўлиқ ва ташқи томонининг юқори қисми оқ, зангори, кулранг, яшил рангларда бўялган ва сифатли сиркори идиш ҳисобланади.

² Мирзаахмедов, 1994.с.44-46

Идишларнинг барчаси ташқи томондан кулол чархида яхши силлиқланган. Тавоқ гардишининг диаметри 28-35 см, тагдон диаметри 9-13 см.ни ташкил этади. Тавоқнинг ҳар иккала гуруҳига хос хусусиятлар Бухоро, Ўтрорнинг сўнгги ўрта асрларга оид идишлари учун ҳам характерлидир.³

Сўнгги ўрта асрлар тавоқларининг ранги ва безатилишига қараб қуйидаги турларга ажратиш мумкин.

А) Оқ ранга бўялган, гардиш чеккаси зангор хошияли ва жигар рангли турли орнаментларга эга идишлар киритилади.

Б) Кулрангли қалин глазур ва бўёқ берилган., тўқ жигар, яшил, зангори рангли безакларга эга. Безаклар геометрик, ўсимликсимон ва зоолотрик тасвирлардан иборат.

В) Тўқ кўк, яшил, зангори рангли тавоқлар кенг тарқалган. Бу ҳолатни Сурхон воҳасининг сўнгги ўрта асрлардаги безатиш ва амалий санъатининг ўзига хос хусусияти деб ҳулоса қилиш мумкин. Уларнинг фақат зангори рангда бўялганларининг гардиш қисмида тўқ жигар рангли безаклар туширилган. Бу гуруҳдаги тавоқлар япроқсимон, гул барг, тўпбарггул каби ислими безаклар билан тўлдирилган. Идишларнинг бу ҳолатда безатилиши тўкин сочинлик, мўл кўлчилик, ҳосилдорлик рамзлари ҳисобланади.

Термиз ва унинг вилоятида кенг тарқалган кулолчилик маҳсулотларидан бири косалар ҳам ўзига хос хусусиятларга эга. Косалар тагдонига кўра икки гуруҳга бўлинади.

Чунки бу турдаги идишларнинг энг яхши сақланиб қолган қисми тагдон ҳисобланади.

Бундан ташқари биз олиб борган археологик изланишлар жараёнида кўп топилган сопол синиқлари орасида энг кўп учраган идиш бўлаги тагдонлардан иборат бўлган. Уларнинг биринчи гуруҳига, тагдони айлана шаклдаги ботик кўринишга эга бўлган идишлар киритилади. Тагдон ярим сферик деворга силлиқ тутшиб кетган, гардиши ташқи томонга енгилгина қайрилган. Косаларнинг формалари қадимги даврдан буён ўзгармаган. Уларнинг фақат сифати, бўёқ ва безаклари ўзгариб келмоқда. Масалан, ривожланган ўрта асрларда ишлаб чиқарилган юпка деворли зангори рангли сиркори косаларни ўхшаш шакллари сўнгги ўрта асрларни биринчи босқичида ҳам ишлаб чиқарилган. Сопол синиғи оч сариқ ва оч жигар рангда эканлигига эътибор берилса идишлар ниҳоятда пишиқ ва сифатли ишланганлигини билиш мумкин. Бу эса Термиз кулоллари аجدодларимизнинг қадимги анъаналарини давом эттирганликларини англашимиз мумкин. Уларнинг айримларининг гардишларида “қулоқчалар”нинг учраши ва идиш деворининг қовурғасимон қилиб ишлатилиши ҳам фикримизни тасдиқлайди.

³ Мирзаахмедов, 1990. С.13; Акишев, Байпаков, Ерзакович, 1981, рис.81,5

Идишларда бу хусусиятларни сақланиб қолиши уларнинг безак берилиши рангларнинг уйғунлашишини яхши билган уста ҳунармандларнинг бўлганлигидан дарак беради. Яъни идишга ранг ва безак берилганда унга нур тушганида қандай жило тарқатиши ҳисобга олинган.

Бу ҳолат Термиз кулолчилигида бадий ва амалий санъат юксак даражада тараққий этганлигини кўрсатади.

Иккинчи турдаги косаларнинг тагдони халқасимон, девори тик тушган, таги ёйиқ, тагдоннинг деворга туташган жойида кучли қайрилиш кузатилади. Сурхон воҳасининг йирик шаҳарларида ишлаб чиқарилган косагарлик маҳсулотларининг девори ва гардиши тагдон шаклига қараб эмас, балки уларнинг ҳажмига қараб ишланган. Гардишларнинг идишнинг ички ва ташқи томонига қайрилиб туриши косаларнинг иккала гуруҳига ҳам хосдир.

Тагдонларининг диаметри 7,2 – 10 см, баландлиги 0,7-1,5 см, эни 1-1,5 см.ни ташкил этади.

REFERENCES

1. Пещерева, 1954. стр.151
2. Мирзаахмедов, 1994. с.44-46
3. Мирзаахмедов, 1990. С.13; Акишев, Байпаков, Ерзакович, 1981, рис.81,5